

RZECZ O DZIELE PIOTRA SKARGI SJ

*Słowo o historii,
języku i kulturze*

Redakcja naukowa
Krzysztof Biel
Monika Stankiewicz-Kopeć

Akademia Ignatianum
Wydawnictwo WAM
Kraków 2013

© Akademia Ignatianum w Krakowie, 2013
ul. Kopernika 26 • 31-501 Kraków • tel. 12 39 99 620 • faks 12 39 99 501
wydawnictwo@ignatianum.edu.pl
<http://www.wydawnictwo.ignatianum.edu.pl>

Publikacja dofinansowana ze środków przeznaczonych na działalność
statutową Wydziału Filozoficznego Akademii Ignatianum

Recenzenci

Prof. dr hab. Tadeusz Miczka
Prof. dr hab. Piotr Wilczek

Redakcja

Michał Zmuda

Projekt okładki i stron tytułowych

Michał Zmuda

ISBN 978-83-7614-136-7 (Ignatianum)
ISBN 978-83-7767-921-0 (WAM)

WYDAWNICTWO WAM

ul. Kopernika 26 • 31-501 Kraków
tel. 12 62 93 200 • faks 12 42 95 003
e-mail: wam@wydawnictwowam.pl
www.wydawnictwowam.pl

DZIAŁ HANDLOWY

tel. 12 62 93 254-256 • faks 12 43 03 210
e-mail: handel@wydawnictwowam.pl

KSIĘGARNIA INTERNETOWA

tel. 12 62 93 260, 12 62 93 446-447
faks 12 62 93 261
e.wydawnictwowam.pl

DRUK I OPRAWA

K&K reklama poligrafia
ul. Ostatnia 22 • 31-444 Kraków
tel. 12 417-42-50

Spis treści

7	Wstęp
11	PIOTR SKARGA
	Magdalena Komorowska
13	Piotr Skarga o czytaniu i pisaniu książek
	Stanisław Stabryła
25	Rewokacje antyczne w <i>Kazaniach sejmowych</i> Piotra Skargi
	Kazimierz Ożóg
45	Piotr Skarga w sztuce: zapomniane oblicze i narodowy mit
	Agata Samsel, Urszula Wróblewska
63	<i>Kazania Sejmowe</i> Piotra Skargi w opinii współczesnych i potomnych. Przykład tworzenia się legendy literackiej
	Beata Stuchlik-Surowiak
87	„Jeden w małżeństwie gniewliwy, a drugi pijany”. Wizerunek małżeństwa i małżonków w kazaniach Piotra Skargi
	Dorota Jara
109	<i>Dispositio</i> , czyli konstrukcja wybranych pism polemicznych Piotra Skargi
	Bożena Sieradzka-Baziur
127	Wkład językoznawców do badań nad spuścizną tekstową księdza Piotra Skargi i perspektywy dalszych analiz lingwistycznych

147 INSPIRACJE SKARGĄ

Jan Okoń

149 O postaci Piotra Skargi w *Jeremiaszu* Karola Wojtyły

Michał Czerenkiewicz

**163 Piotr Skarga SJ w łacińskiej twórczości Szymona
Starowolskiego**

Jolanta Rzegocka

175 Żywoty równoległe: *Campion* i Skarga

Anna Jungiewicz

**187 Kaznodzieja o kaznodziei. Wizerunek Piotra Skargi
w dziełach Fabiana Birkowskiego**

Agata Samsel, Urszula Wróblewska

Uniwersytet w Białymstoku

Kazania Sejmowe Piotra Skargi w opinii
współczesnych i potomnych.
Przykład tworzenia się legendy literackiej

Wstęp

Nieodłącznym elementem każdej kultury narodowej są wzory osobowe. Stanowią one konkretyzację, zobrazowanie abstrakcyjnych wartości. Każda kultura stara się za pomocą wzorów osobowych kształtować takie cechy wśród członków zbiorowości, które są najbardziej pożądane w określonym momencie dziejów danej społeczności. Treść wzoru osobowego może być różna, w zależności od uwarunkowań kulturowych, historycznych czy społeczno-politycznych, bowiem inne cechy pożądane są w czasie pokoju, inne podczas wojny, a jeszcze inne w okresie niewoli. Zmiana sytuacji powoduje modyfikacje obowiązującego dotychczas wzoru osobowego lub zastąpienie go zupełnie innym, jednak jako taki będzie obowiązywał zawsze, gdyż celem jego istnienia jest kształtowanie takich postaw, wartości i cech osobowości jednostki, by jak najlepiej służyła zbiorowości i potrafiła zapewnić ciągłość danej kultury¹.

Szczególnym rodzajem wzoru osobowego jest bohater, który pojawia się niezwykle rzadko i zazwyczaj w momentach szczególnie trudnych dla państwa, narodu czy grupy etnicznej, w czasach konfliktów, w chwilach zagrożenia dla istnienia danej zbiorowości. Bohater zwykle nie jest doceniany przez współczesnych i rzadko cieszy się posłuchem wśród współbraci. Wynika

¹ A. Samsel, *W kręgu polskich wartości narodowych*, w: *Patriotyzm a wychowanie*, red. E.J. Kryńska i in., Białystok 2009, s. 276.

to z faktu, że jako postać szczególna i wyjątkowa różni się od całej reszty społeczeństwa, która nie chce bądź nie jest w stanie zrozumieć i zaakceptować jego postawy, poglądów i postrzegania otaczającej rzeczywistości. Status bohatera nadają zazwyczaj dopiero potomni, dostrzegając z perspektywy czasu rolę i znaczenie postaci w dziejach narodu. Bohater jawi się kolejnym pokoleniom jako wybawca, mąż opatrnościowy, dobrowolnie narażający lub wręcz poświęcający życie w imię wyższych wartości, takich jak wiara czy miłość do ojczyzny. Czyny bohatera wydają się być niezwykle, a słowa prorocze. W świadomości potomnych obraz bohatera ulega wyidealizowaniu. Zalety zostają uwypuklone, a wady zacierają się w miarę upływu czasu.

Zbiorowość potrzebuje bohaterów. Nieodmiennie w każdej kulturze stanowią oni czynnik integrujący członków grupy, podnoszący jej poczucie wartości jako zbiorowości. Kult bohatera nasila się w trudnych dla społeczności momentach, ponieważ pamięć o jego dokonaniach i postawie daje siłę do walki i nadzieję na zwycięstwo. Sylwetka Piotra Skargi doskonale wpisuje się w ten schemat.

Piotr Skarga i jego dzieło w opinii mu współczesnych

Okres aktywności duszpasterskiej i politycznej Piotra Skargi przypadł na lata panowania Zygmunta III Wazy, króla mającego wśród większości społeczeństwa polskiego bardzo złą opinię. Witany w Rzeczypospolitej jako ostatnia latorośl gałęzi rodu Jagiellonów, z nadzieją na stabilizację po okresie niepokojów wewnętrznych, Zygmunt Waza bardzo szybko zraził do siebie wszystkich, którym zawdzięczał koronę². Zawiódł zaufanie, jakim go obdarzyło polskie społeczeństwo w chwili objęcia tronu. Swoją polityką i postawą zaprzepaścił szansę na zgodną współpracę z narodem dla dobra kraju – którego nigdy nie pokochał i który pozostał mu obcy mimo sprawowania w nim długich rządów. Nieufność i niechęć szlachty budziła zarówno polity-

² J. Maciszewski, *Zygmunt III*, w: *Poczet królów i książąt polskich*, red. A. Garlicki, Warszawa 1978, s. 368.

ka zagraniczna Zygmunta III, jak i jego poczynania w sprawach wewnętrznych kraju. Raziło przede wszystkim to, że wybrany przez szlachtę na władcę Rzeczypospolitej, tuż po objęciu tronu stał się jej zagorzałym wrogiem. Ponadto nie było tajemnicą, że zdecydowanie bardziej zależało mu na koronie szwedzkiej niż polskiej i cała polityka zewnętrzna króla podporządkowana była jej zdobyciu³, mimo iż niejednokrotnie stała ona w sprzeczności z interesem i dobrem Rzeczypospolitej. Przysłowiowej oliwy do ognia dołąca informacja o tym, że Zygmunt III potajemnie kupczył koroną Polską z Habsburgami⁴. Kiedy wieść o pertraktacjach króla przedostała się do izby poselskiej, wśród szlachty zawrzało. Mimo iż znaczna jej część widziała potrzebę umocnienia władzy centralnej i może nawet gotowa byłaby zrezygnować z części swoich przywilejów dla dobra kraju, to z pewnością Zygmunt III nie był królem, któremu zaufałyby na tyle, aby zgodzić się na zwiększenie jego uprawnień. Istniała bowiem powszechna obawa, że nic i nikt już nie będzie w stanie powstrzymać go wówczas przed prowadzeniem szkodliwej dla kraju i jego obywateli polityki, determinowanej prywatą i własnym interesem.

Polityka wewnętrzna Zygmunta III również budziła sprzeciw szlachty. Waza objął tron w czasie prosperity gospodarczej, w momencie największego rozkwitu i potęgi Polski, która w dużej mierze zbudowana została na podwalinie wzajemnej tolerancji rozlicznych nacji, zamieszkujących w granicach Rzeczypospolitej. Tymczasem król był zagorzałym zwolennikiem kontrreformacji i dążył do wtłoczenia kraju w schemat ustroju politycznego realizowany w państwach habsburskich. Nie chciał zaakceptować podstawowych założeń ustrojowych, które były już ugruntowane historycznie i społecznie i weszły na dobre do kanonu narodowej kultury. Jednolita religia nie była zasadą nawet w najbliższej rodzinie, a co dopiero w całym rozległym

³ Sojusz z Habsburgami, których wspierał zbrojnie, przysparzając wrogów Rzeczypospolitej, nadanie lenna w Prusach Książęcych elektorowi Brandenburgii i doprowadzenie tym samym do skupienia w jednych rękach władzy w Brandenburgii i Prusach, przed czym tak bronili się Polacy za czasów panowania Zygmunta Starego, pogwałcenie rozejmu i zbrojna interwencja w Moskwie zakończona klęską.

⁴ Zygmunt III proponował odstąpienie tronu polskiego arcyksięciu Ernestowi Habsburgowi za 400 tys. guldenów i pomoc militarną w walce o odzyskanie korony szwedzkiej.

państwie. Podburzanie katolików przeciw innowiercom musiałyby się wiązać z waśniami i rozpadem tysięcy mieszanych małżeństw i rodzin, a brat niejednokrotnie musiałby stanąć przeciwko bratu. Te specyficzne uwarunkowania sprawiły, że w Polsce kontrreformacja miała najłagodniejszy przebieg, a wszelkie próby dyskryminacji innowierców spotykały się ze zdecydowanym oporem szlachty. Król zdawał się bagatelizować problem. Konsekwentnie odsuwał innowierców od najważniejszych urzędów i stanowisk, by następnie obsadzać je katolikami. Taka sytuacja budziła sprzeciw i stawała się zarzewiem konfliktu wewnętrznego. Regaliści podburzali katolików przeciwko innowiercom, co owocowało coraz częstszymi aktami przemocy i atakami na świątynie, przy milczącej aprobacie króla. Szlachta polska szczycąca się dotąd swoją wolnością i tolerancją, poczynania Zygmunta III odbierała jako atak na jej podstawowe wartości. Błędem też było łączenie spraw politycznych z kwestią wyznaniową, ponieważ fanatyzm religijny i zaciętrzewienie regalistów oraz stronnictwa katolickiego, w naturalny sposób popychały innowierców do opozycji, co przy tak bogatej mozaice wyznań, jaka w owym czasie występowała w Rzeczypospolitej, było dość nierozważne i niebezpieczne. Wzajemny konflikt, podsycany przez jezuitów, doprowadził do wybuchu dwuletniej wojny domowej, która do historii przeszła pod nazwą rokoszu Zebrzydowskiego. Powstanie było przejawem nienawiści szerokich mas szlacheckich do króla i magnatów związanych z dworem oraz wyrazem oporu wobec polityki zewnętrznej i wewnętrznej Zygmunta III. Była to walka z kontrreformacją, a głównym hasłem rokoszan było żądanie wygnania z kraju jezuitów – rzeźników nietolerancji i zwolenników *absolutum dominium*⁵.

Nie mogąc dojść do porozumienia ze szlachtą, król zaczął układać się z magnaterią, hojnie obdzielając jej przedstawicieli dobrami ziemskimi, urzędami i stanowiskami w zamian za poparcie. Miał też bezwzględna przychyłność dostojników kościelnych, piastujących w tym okresie najważniejsze urzędy państwowe. Do złagodzenia konfliktu między królem a szlachtą doszło dopiero po upadku rokoszu Zebrzydowskiego, w ostatnim dziesięcioleciu rządów Zygmunta III, jednak utraconego zaufania już nie udało mu się odzyskać.

⁵ Z. Wójcik, *Historia powszechna XVI-XVII wieku*, Warszawa 1979, s. 313.

Jest rzeczą oczywistą, że w tej sytuacji Piotr Skarga, jako osobisty kaznodzieja i doradca Zygmunta III, będąc osobą z jego najbliższego kręgu, nie mógł cieszyć się sympatią ani zaufaniem wśród skonfliktowanej z władcą szlachty polskiej, która określała go mianem „głównego wicherzyciela Rzeczypospolitej”⁶. Myśl polityczna Skargi koncentrowała się wokół kilku głównych postulatów: walka z reformacją, silna władza centralna (reformy w duchu absolutystycznym), ograniczenie roli sejmu do organu doradczego i pozbawienie szlachty większości przywilejów. Nic więc dziwnego, że jezuita nie zjednał sobie tymi hasłami przychylności szlachty, którą obwiniał za wszelkie zło, jakie dzieje się w Rzeczypospolitej, przymykając oko na poczynania króla czy magnaterii zasiadającej w senacie⁷.

Kazania sejmowe nie były znane szerszemu ogółowi za życia Piotra Skargi, którego wówczas kojarzono raczej z poczytnym dziełem *Żywoty świętych*. *Kazania sejmowe* opublikowane zostały w obszernym zbiorze pism w 1597 r., po które z racji opasłości tomu, sięgnęli nieliczni, głównie ludzie z bliskiego otoczenia Skargi⁸. Nie ma o *Kazaniach* wzmianki u Jana Wielewickiego, który odnotowywał wówczas wszystkie ważniejsze publikacje religijne i polityczne, brak też informacji o nich w bieżącej korespondencji jezuitów z generałem zakonu Klaudiuszem Akwiną, co świadczy o tym, że dzieło nie zostało uznane przez współczesnych za szczególnie istotne i nie było znane szerszemu ogółowi, dlatego też wydaje się, że nie mogło wpłynąć na radykalny zwrot sytuacji w Rzeczypospolitej tamtego okresu. Badania prowadzone przez francuskiego uczonego, Adama Berga i Stanisława Kota, dowiodły, że *Kazania* nie były, tak jak sądzono przez cały wiek XIX, wygłaszane w sejmie, a zostały napisane po jego zakończeniu, czyli po 25 marca 1597 r., więc siłą rzeczy ich treść nie mogła być znana ogółowi posłów. Był to typowy traktat polityczny, wkomponowany w formę kazań, a nie, jak długi czas sądzono, spisany na żywo tekst⁹.

⁶ J. Tazbir, *Wstęp*, w: P. Skarga, *Kazania sejmowe*, Wrocław 1984, s. LXXXVI.

⁷ K. Lepszy, *Rzeczypospolita Polska w dobie sejmu inkwizycyjnego (1589-1592)*, Kraków 1939, s. 412-414.

⁸ P. Skarga, *Wzywanie do pokuty obywateli Korony Polskiej*, Kraków 1857, s. 113.

⁹ J. Tazbir, *Wstęp*, dz. cyt., s. XCIV-XCV.

W 1610 r. ukazało się kolejne wydanie pism Skargi, ale w *Kazaniach sejmowych* pominięto kazanie szóste, dotyczące ustroju państwa. Usunięto również fragmenty innych kazań, zawierające zbyt ostrą krytykę szlachty i piętnujące ograniczanie władzy królewskiej. Zabiegi te świadczyły o zwrocie w polityce wewnętrznej i odstąpieniu władz zakonnych od popierania reform w duchu absolutystycznym.

Tworzenie legendy literackiej wokół *Kazań sejmowych* Piotra Skargi w okresie zaborów

Renesans myśli Piotra Skargi przypadł na okres zaborów. Pierwsza osobna edycja *Kazań sejmowych* ukazała się w 1772 r., czyli w momencie zagrożenia utratą niepodległości. Na karcie tytułowej publikacji widniał tytuł: *Kazania sejmowe X. Piotra Skargi S. J. w obecności Zygmunta III miane*. Dodane przez pijarów uzupełnienie tytułu oryginalnego dało podstawy do powstania przekonania, że kazania wygłaszane były w sejmie. Tak powstał pierwszy mit, dotyczący tego dzieła. Przeświadczenie, że kazania wygłaszane były przez Piotra Skargę na posiedzeniach sejmu, w obecności króla, posłów i senatorów, potęgowało ich przekaz i znaczenie. Świadczyło bowiem, że Skarga był żarliwym, niesamowitym mówcą, nie wahał się wygłaszać niepopularne prawdy i piętnować wady szlachty, patrząc prosto w oczy zgromadzonym posłom. Nie obawiał się karcić, upominać i wypowiadać zgodnie ze swoim sumieniem, nawet jeśli miało mu to przysporzyć wrogów.

Okres niebytu państwa był dla Polaków czasem szczególnym. Silnym elementem spajającym naród, odróżniającym go od „innowierczych” sąsiadów – zaborców, była religia katolicka, która przez długi czas stanowiła w zasadzie jedyny niepodważalny dowód polskości. Z im większą determinacją państwa zaborcze atakowały Kościół, tym bardziej Polacy zacieśniaли z nim więź. Istnienie Kościoła uzależnione było od przetrwania religii katolickiej w narodzie, stąd też ogromne zaangażowanie duchownych w działania wspierające zachowanie tradycji i kultury polskiej. Naród jednoczył się z Kościołem we wspólnej walce o obronę rodzimych wartości¹⁰.

¹⁰ A. Samsel, *W kręgu polskich wartości narodowych*, dz. cyt., s. 280.

Epoka romantyzmu miała ogromny wpływ na kształtowanie się postaw i wartości wielu pokoleń Polaków. To właśnie wówczas, za sprawą elit kulturalnych powstawał i umacniał się kanon kultury narodowej. Wiek XIX przeszedł do historii jako okres, będący świadectwem męstwa, determinacji i współdziałania Polaków w imię najwyższego celu, jakim była upragniona wolność. To w tym czasie kształtowały się takie postawy, jak: gotowość do ofiar i poświęceń, obowiązek wobec ojczyzny, wewnętrzna wolność, mimo zniewolenia, przywiązanie do wiary katolickiej, języka polskiego, rodzimej tradycji i kultury¹¹.

Postać Piotra Skargi doskonale wpisywała się w porozbiorową rzeczywistość, a jego postawa i poglądy przystawały idealnie do potrzeb epoki. Był jednym z najlepszych na ten czas wzorów osobowych, jaki można było znaleźć w historii literatury polskiej. Posiadał wszystkie cechy, jakie były niezbędne do przetrwania narodu w okresie niewoli i ocalenia kultury polskiej – patriotyzm, poświęcenie dla ojczyzny, umiłowanie Boga i przywiązanie do Kościoła. Do tego jeszcze jawił się jako prorok namaszczony przez Pana do nawoływania narodu do pokuty i nawrócenia oraz przedstawienia wizji strasznej kary, o ile opamiętanie nie przyjdzie. Nic więc dziwnego, że w okresie niewoli wytworzył się swoisty kult Skargi, a jego *Kazania* traktowano niemal jak księgę proroka, która wypełniła się z chwilą utraty niepodległości. Dowodem na postrzeganie Piotra Skargi jako świętego były zabiegi o jego beatyfikację w XIX i na początku XX wieku.

Kult Skargi rodził się głównie za sprawą elit literackich i artystycznych. Duże zasługi na tym polu miał Adam Mickiewicz, który w publicznych wykładach paryskich głosił, że:

Skarga przepowiada nieszczęścia narodu [...] w sposób najjaśniejszy i najdobitniejszy. Przyszłość staje mu przed oczyma jak otwarta księga dziejów a on to wszystkie jej karty przebiega i opowiada¹².

Do tworzenia i ugruntowania legendy literackiej *Kazań sejmowych* przyczynił się wielce Jan Matejko, który uwiecznił Skargę na swoim słynnym obrazie, przedstawiając go jako natchnio-

¹¹ Tamże.

¹² A. Mickiewicz, *Dzieła*, t. 9, Warszawa 1955, s. 215.

nego kaznodzieję i proroka, wygłaszającego płomienną mowę przed najznamienitszymi postaciami Rzeczypospolitej i uczestnikami sejmów.

W XIX w., w sytuacji niezwykle trudnej dla narodu, istniało wśród Polaków silne zapotrzebowanie na bohaterów i patriotów, łączących w sobie silne przywiązanie do religii katolickiej z bezgraniczną miłością do ojczyzny. Piotr Skarga w zupełności odpowiadał, jako wzór osobowy i bohater, potrzebom społeczeństwa polskiego, pozbawionego własnego państwa. Program polityczny rodzącego się u schyłku XIX stulecia ruchu narodowego również doskonale wpisywał się w myśl Piotra Skargi, dlatego też przedstawiciele i sympatycy obozu narodowego chętnie podtrzymywali legendę, jaka zrodziła się na przestrzeni stulecia wokół kaznodziei i jego *Kazań*.

Popularność Piotra Skargi nie spadła wraz z nastaniem nowego stulecia, ponieważ i sytuacja społeczno-polityczna oraz kulturowa narodu nie uległa zmianie. Wielkim orędownikiem Piotra Skargi i propagatorem jego myśli był profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego i przywódca konserwatystów krakowskich (Stańczyków), Stanisław Tarnowski:

Nie ma nic we wszystkim, co było kiedykolwiek po polsku powiedziane lub napisane, nic, co by takie robiło wrażenie, jak zakończenie *Kazań sejmowych*, ten wyraz najwyższy, najpotężniejszy przeczuć, jakie przez wiek cały miała o ojczyźnie bolejąca i strwożona jej miłość [...] wszystko, co Skarga mówi było prawdą, każde słowo stało się faktem: rodzimy się, żyjemy, umieramy wśród rzeczywistości jego groźnych prorocstw, jesteśmy sami tymi włosami, na trzy części podzielonymi, wygubieni od miecza, od ognia, inni rozproszeni po świecie. Dziś, kiedy cała historia do dnia dzisiejszego jest usprawiedliwieniem i komentarzem tych słów proroczych, przed trzema wiekami powiedzianych, dziś robi na nas wrażenie większe jak cokolwiek innego: za późno jak zwykle na świecie¹³.

W podobnym tonie wypowiadał się następca Stanisława Tarnowskiego na katedrze Uniwersytetu Jagiellońskiego, Ignacy Chrzanowski, który był chyba jednym z największych miłośników Skargi i jego dzieła w okresie poprzedzającym odzyska-

¹³ S. Tarnowski, cyt. za: I. Chrzanowski, *Wstęp*, w: P. Skarga, *Kazania sejmowe*, Warszawa 1907.

nie niepodległości. Historyk literatury, narodowiec, związany z Obozem Wielkiej Polski (pozbawiony katedry w wyniku czystek politycznych w 1931 r.) w 1907 r. napisał wstęp do *Kazań sejmowych*, wydanych jako 6 tom serii *Wybór Pisarzy Polskich*. Redaktorzy stali na stanowisku, że:

Im treść jest donioślejsza, im głębsze zawiera myśli, tem trudniej ją pojąć i przyswoić bez odpowiedniego przygotowania, bez wskazówek i objaśnień, pozwalających czytelnikowi dotrzeć do głębin duszy twórcy¹⁴.

Zadania wprowadzenia czytelnika w lekturę oraz zapoznania z postacią i dokonaniami Piotra Skargi podjął się Chrzanowski, wystawiając bardzo pochlebną i sugestywną opinię autorowi dzieła, która z pewnością miała wpływ na kształtowanie stosunku czytelnika do twórcy *Kazań*:

Znalazł się człowiek ogromnego rozumu i wielkiego serca, ojczyznę swą nad życie kochający, który zboleły widokiem tego, co się w Polsce działo, zrozpaczony brakiem miłości ojczyzny w społeczeństwie, przerażony niezgodą i anarchią, zaniepokojony osłabieniem władzy i powagi królewskiej, postanowił raz jeszcze zakląć swój naród, by się upamiętał, by ratował ojczyznę. Tym człowiekiem był Piotr Skarga, jezuita, spowiednik i kaznodzieja nadworny Zygmunta III, autor nieśmiertelnych *Kazań sejmowych*"¹⁵. Wstęp kończy się akapitem o natchnionym głosie Skargi, który autor wstępu określa jako „wybuch rozpacz patriotycznej i najsilniejszy głos nawołujący w imię Boga do ratowania matki-ojczyzny; wreszcie, jako wspaniałe zwierciadło duszy jednego z największych patryotów, jakich miała Polska¹⁶.

Ignacy Chrzanowski był niewątpliwie jednym z największych orędowników legendy literackiej *Kazań*, którą upowszechniał tuż przed wybuchem II wojny światowej (*Kult Skargi w Polsce; Historia literatury niepodległej Polski*).

W 1912 r. przypadała 300-letnia rocznica śmierci Piotra Skargi, którą uczczono m.in. licznymi publikacjami, dotyczącymi życia i działalności księdza. Była to doskonała okazja, by przypomnieć sylwetkę Skargi, jego zasługi i dokonania. Oprócz pub-

¹⁴ Tamże, s. przedtyt.

¹⁵ I. Chrzanowski, *Wstęp*, dz. cyt., s. 6.

¹⁶ Tamże, s. 13.

likacji naukowych pojawiły się na rynku wydawniczym również teksty popularne, adresowane do mniej wyrobionego odbiorcy¹⁷. Ich wspólną cechą były dydaktyzm i patos, miały bowiem na celu wzbudzenie u czytelnika emocjonalnego stosunku do autora i jego dzieł. Nie musiały wiernie odzwierciedlać sylwetki autora. Ich zadaniem było przede wszystkim podtrzymanie legendy literackiej i nakreślenie jasnego, jednoznacznego wzorca osobowego, skupiającego w sobie najważniejsze walory i wartości Polaka.

Mysł Piotra Skarga w niepodległej Polsce

Odzyskanie upragnionej wolności w 1918 r. wiązało się z koniecznością budowy od podstaw wszystkich struktur administracyjnych i państwowych. Nie było to zadanie proste, jeśli weźmiemy pod uwagę ogrom pracy, jaki trzeba było włożyć w scalenie w jeden organizm ziem trzech byłych zaborów, zróżnicowanych pod każdym niemal względem po ponad stuletnim okresie panowania różnych rządów. Proces unifikacji utrudniały problemy finansowe młodego państwa polskiego, którego gospodarka latami wyniszczana była eksploatacyjną polityką zaborców. Był to upragniony, ale też niełatwy czas dla narodu polskiego, ponieważ nie wystarczyło odzyskać niepodległość – trzeba ją było utrzymać – zaangażować się i poświęcić pracy nad odbudową kraju, nie zastanawiać się, co państwo może dać obywatelom (bo póki co mogło niewiele), ale co obywatel jest w stanie dać z siebie krajowi w bezinteresownej trosce o lepsze jutro. Nadal więc pozostał aktualny wzór osobowy Piotra Skargi, a wartości, które propagował, nie uległy dewaluacji wraz z odzyskaniem niepodległości. Ciągłe potrzeba było patriotów kochających ojczyznę i podporządkowujących swój prywatny interes dobru ogólnemu i wyższemu celom. W Drugiej Rzeczypospolitej, gdy w umysłach unosiła się natchniona sylwetka kaznodziei z obrazu Matejki, dwukrotnie organizowano uroczystości ku czci zasłużonego jezuity. W związku z obchodami czterechsetnej rocznicy urodzin Piotra Skargi w okresie międzywojennym powstało wiele cen-

¹⁷ A. Ludwiczak, *Spółeczna działalność Skargi*, Poznań 1912; H. Rzepecka, *Księżda Piotra Skargi znaczenie w naszych dziejach*, Poznań 1912.

nych prac analizujących, krytykujących i podsumowujących jego działalność. Aktualność wzoru osobowego Skargi podtrzymywana była przez przedstawicieli Narodowej Demokracji, która przejęła władzę w niepodległej Polsce, a której założenia programowe i kierunek polityki wewnętrznej były bardzo zbliżone do postulatów szesnastowiecznego kaznodziei, zawartych w *Kazaniach sejmowych*. Natomiast sanacja, wykorzystując obowiązujący wzór osobowy, świadoma znaczenia społecznego Piotra Skargi, dokonała selektywnego wyboru jego poglądów i idei, które były zgodne z obowiązującą koncepcją polityki obozu piłsudczykowski. W wychowaniu państwowym, w którym podstawą działań oświatowych było przygotowanie obywatela lojalnego wobec państwa oraz gotowego do pracy i walki na jego rzecz Skarga stał się nauczycielem i wychowawcą uczącym pracy na rzecz ojczyzny i gotowości do obrony jej suwerenności. Ukazywano Skargę jako „odważnego i nieustępliwego żołnierza, który szedł śmiało w sam środek nieprzyjacielskich placówek, burzył ich sztańce i okopy”¹⁸ oraz eksponowano jego cechy jako społecznika, który słowem i czynem uporządkował niektóre sprawy społeczne. Umocnienie wizerunku Piotra Skargi wymagało burzliwych dyskusji nad aktualnością i ponadczasowością jego idei, stąd też w okresie międzywojennym ścierały się niejednorodne poglądy, powstawały biografie, które ukazywały działalność Piotra Skargi w różnym kontekście politycznym.

W okresie międzywojennym osobą, która krytycznie analizowała działalność kaznodziei dworu Zygmunta III Wazy, był Stanisław Kot, pedagog, historyk wychowania, profesor uniwersytecki. Kot jako znawca epoki staropolskiej, badacz dziejów reformacji i szkolnictwa różnowierczego o liberalno-religijnej i antyklerykalnej postawie już w 1913 roku na łamach „Sfinksa” (czasopisma artystycznego i naukowego redagowanego przez Władysława Bukowińskiego) krytycznie ocenił dorobek naukowy Roku Skargowskiego. Kot był wówczas dopiero początkującym adeptem nauki, wyrabiającym sobie pozycję naukową w Krakowie pod protekcją S. Estreichera, dlatego też sprawozdanie z trzechsetnej rocznicy śmierci Piotra Skargi opublikował pod pseudonimem Konstantego Stankowskiego. Sam nie posiadając jeszcze silnej pozycji naukowej, a jednocześnie świadomy

¹⁸ Skarga pośród nas, oprac. A.E. Balicki, Kraków 1936, s. 10.

siły wizerunku Skargi w kulturze polskiej w czasach zaborów, jako nauczyciel w IV Gimnazjum w Krakowie, Kot nie chciał narazić się władzom szkolnym¹⁹. Natomiast już w 1925 roku w Krakowie w serii Biblioteki Narodowej zostają wydane *Kazania Sejmowe Piotra Skargi*, które poprzedza około sto stron *Wstępu* właśnie autorstwa profesora Kota, wówczas już kierownika katedry historii Uniwersytetu Jagiellońskiego. Dokładne i rzetelne opracowanie działalności Skargi na tle wydarzeń szesnastowiecznej Rzeczypospolitej poruszyło opinię i zbulwersowało sfery katolickie, a także naruszyło ugruntowany przez lata wizerunek Skargi. Kot, jako jeden z pierwszych, ośmielił się i zrewidował zadawnione i utwierdzone poglądy na temat działalności Piotra Skargi. Wykorzystując swój warsztat badawczy historyka, wiedzę o epoce staropolskiej, ugruntowaną pozycję akademicką oraz przychylną jego poglądom sytuację polityczną, Kot podważył nieskazitelną poglądów Skargi. Dowodził, że jego moralizatorskie wystąpienia nie były kazaniami w ścisłym tego słowa znaczeniu, lecz wyraźnym traktatem politycznym o charakterze kazań jako gatunku literackiego. Profesor Kot z jednej strony naruszył tradycyjny i stały, ugruntowany wizerunek Skargi, ale z drugiej wywołał polemikę²⁰, na nowo jakby „ożywił” Skargę, wokół którego rozpoczęto dyskusję dotyczącą charakteru i znaczenia jego dzieł w okresie międzywojennym²¹. Przerobionemu i ugruntowanemu już zagadnieniu, nadał Kot odmienną interpretację historyczną, podkreślił swój punkt widzenia wobec wartości merytorycznej *Kazań Sejmowych*.

Jaki zatem był wizerunek jezuitę ukazany przez Stanisława Kota? Na ile historyk naruszył aktualny obraz Piotra Skargi zakorzeniony w poprzedniej epoce i kreowany m.in. przez Adama Mickiewicza? Zdając sobie sprawę, że dotyka delikatnej i czułej tkanki społecznej budowanej w czasach zaborów z najbardziej patriotycznych elementów (takich jak: wartości, postawy i wzorce osobowe), Kot próbuje przyjąć postawę obiektywizmu badawczego i rzetelnie łączy fakty historyczne z działalnością oraz postawą Piotra Skargi. Aktywność religijną, społeczną i po-

¹⁹ S. Kot, *Polska złotego wieku a Europa*, H. Barycz (oprac.), Warszawa 1987, s. 22.

²⁰ Profesor S. Estreicher w czerwcu 1939 roku zapowiedział polemikę z poglądem. S. Kot, *Polska złotego wieku*, dz. cyt., s. 22.

²¹ Tamże, s. 44.

lityczną Skargi, opisywał więc Kot w relacji do ówczesnych czasów, przemian społecznych i gospodarczych, jakie obejmowały całą XVI- wieczną Europę.

Życiorys Piotra Skargi profesor Kot omówił lakonicznie, faktograficznie przedstawiając kolejne etapy jego życia; od edukacji w Grójcu, przez pracę w szkole parafialnej w Warszawie, posadę wychowawcy syna kasztelana krakowskiego Tęczyńskiego, kończąc na wstąpieniu do zakonu jezuitów i objęciu funkcji nadwornego kaznodziei u Zygmunta III. Skarga ukazany jest jako osoba oddana służbie Bożej i podporządkowana regułom zakonnym. Osobowość Piotra Skargi, według Kota, to

prosta a zdrowa mazurska natura. Umysłowość niezłożona i niebogata, cała oddana na usługi wiary gorącej i potężnej; charakter mocny i szczerzy, pełen poświęcenia i miłości bliźniego; nienawidzący indywidualizmu, entuzjasta dyscypliny, przełamywał własne skłonności i poglądy, aby stać się kamym, posłusznym narzędziem starszyny zakonnej i Kościoła²².

W pełnionej przez Skargę (od 1588 r.) funkcji kaznodziei nadwornego Kot postrzegał bodziec do wzbudzenia zainteresowania Skargi kwestiami politycznymi, gdyż „przebywając w otoczeniu dworu, biskupów i wysłanników papieskich znał najskrytsze intencje partii regalistów”²³.

W swojej pracy Kot ogólnie charakteryzuje pracę społeczną Skargi, na pierwszy plan wysunął jego działalność misyjną w ramach działań kontrreformacyjnych, takich jak niesienie katolicyzmu na Białorusi i w Inflantach, nawracanie wielkomożnych, polemizowanie z kalwinami czy rozwijanie idei powrotu schizmatyków. Badacz krytykuje jezuitę za wprowadzanie zamętu, nawoływanie do wojny domowej, postulowanie ograniczenia innowiercom dostępu do urzędów, inicjowanie oporu króla wobec zabezpieczenia praw konfederacyjnych. Jednocześnie próbuje wyjaśnić „zachwyt Skargi nad upadkiem różnowierstwa”, który – zdaniem historyka – wynikał z jego głębokiego przekonania, że działa on dla dobra Kościoła i Polski, gdyż wierzył, że jedność wiary to jednolitość państwa²⁴.

²² S. Kot, *Wstęp*, w: P. Skarga, *Kazania Sejmowe*, Kraków 1925, s. XXXIII.

²³ Tamże, s. XXXIII.

²⁴ Tamże, s. XXXII.

Pomimo że Skarga chciał być postrzegany jako chrześcijański teolog i moralista, a nie polityk, autor *Wstępu do Kazań Sejmowych* dostrzega w tekście wyraźny polityczny program przebudowy państwa. Docenia konsekwencję jezuitę, który chce zmiany polityki narodowej opartej na reformach wewnątrz Rzeczypospolitej, że od pierwszego kazania do ostatniego jego poszczególne postulaty i propozycje są celowe, przemyślane i zgodne z całą koncepcją. Skarga żądał absolutnej władzy królewskiej, odebrania izbie poselskiej wpływu na sprawy ustawodawstwa i egzekutywy, podniesienia rangi senatu, ujęcie w karby hierarchii społecznej, cofnięcia szlachty do dawnych ram żołnierskich, odsunięcia jej od polityki, wzmocnienia powagi i siły wykonawczej urzędów, zaostrenia karności, zniesienia praw zapewniających anarchię polityczną i wyznaniową, podporządkowania władzy świeckiej pod kościelną, oddanie państwa w służbę kościoła, wykorzenienia herezji – był to, jak określił Kot: „jednolity, wielki, przemyślany i śmiały”²⁵ program przebudowy Rzeczypospolitej. Tezę o politycznym charakterze *Kazań Sejmowych* Kot udowadnia poprzez uwypuklenie programu naprawczego i przedstawienie Skargi, który w „ujęciu władzy królewskiej jest klasycznym absolutystą”²⁶. Skarga określał siebie jako bezwzględного monarchistę i bronił się przed posądzeniem go o popieranie absolutyzmu. Dlatego też Kot doszukuje się konkretnych przykładów świadczących o popieraniu władzy absolutystycznej i udowadnia, że Skarga błędnie utożsamiał absolutyzm z despotyzmem i tyranią – pojęciami obcymi i wrogimi w ówczesnym modelu monarchy.

Historyk wychowania nie szczędzi słów krytyki wobec chęci przywrócenia średniowiecznego porządku społecznego i wskrzeszenia całkowitej zależności władzy świeckiej od kościelnej i króla od papieża. Ciągła tęsknota Skargi za porządkiem panującym w Polsce średniowiecznej jest czynnikiem rozwijającym poglądy jezuitę dotyczące nadużyć wolności szlacheckiej. Anachroniczne już w XVI w. poglądy Skargi, Kot wyjaśniał silnym „nałogiem myślowym, wpojonym przez naukę scholastyczną”²⁷. Jednocześnie podkreślał, że Skarga miał świadomość czasów

²⁵ Tamże, s. XLVIII.

²⁶ Tamże, s. XXXVII.

²⁷ Tamże, s. XLIV.

i rozumiał ducha epoki, co pozwoliło mu jedynie wyartykułować teorię i zawiesić ją w przestrzeni, w praktyce bowiem konsekwentnie postulował potrzebę suwerenności i odpowiedzialność króla za losy państwa.

W swoim *Wstępie do Kazań Sejmowych* Kot nie omieszczał pominać także analizy literackiej dzieła Skargi. Dowodził, że *Kazania* były typową formą literacką, nie były *sensu stricto* kazaniami wygłaszanymi na sejmie. Powołując się na francuskiego monografistę Skargi, ks. Berga, polski badacz wykazał, że przy pisaniu kaznodzieja korzystał z *Kontrowersji* Bellarmina, które pobieżnie i niedbale cytował, a nawet pomijał nazwisko pisarza, z którego czerpał argumenty i cytaty. Stanisław Kot krytykuje twórczość, talent oratorski i pisarski Skargi, zaprzecza legendzie o rozległej erudycji Skargi i jego oryginalności w kwestiach politycznych²⁸. Dostrzega jednak ujmujący język Skargi – prosty i naturalny, przeczysty język szlachetności, a nie pospolitości oraz mistrzowskie włączanie antytezy.

Kot podkreślał również ambicje Skargi i jego zapał w dążeniu do celu: jezuita jawi się jako doskonały organizator, który w każdym miejscu realizował swoje plany. To za jego sprawą Kościół św. Barbary stał się wzorcową świątynią, a idea miłosierdzia była realizowana w praktyce poprzez zorganizowane przez Skargę Bractwo Miłosierdzia.

Obdarzony niezwykłą znajomością ludzi i środków działania, obrotny i wytrwały, objawiał wspaniały talent organizacyjny, który mimo głębokiej pokory napawał go zaufaniem do własnych sił i przedsięwzięć²⁹.

Na zdolności organizacyjne Skargi zwrócił uwagę również Stanisław Windakiewicz, który w wydanej w 1925 roku książce analizował biografię sławnego w dziejach Rzeczypospolitej jezuitę pod względem jego cech osobowościowych, intelektualnych, moralnych oraz sprawności literacko-oratorskiej³⁰.

²⁸ Tamże, s. LXV.

²⁹ Tamże, s. XXX.

³⁰ Książka Stanisława Windakiewicza została wydana w Krakowie w 1925 roku Nakładem Krakowskiej Spółki, przygotowana była do druku już w 1897 roku, gdy powszechna i obowiązująca była pozycja Maurycego Dziaduszyckiego Piotr Skarga i jego wiek (Kraków, 1850) Książkę S. Windakiewicza zamierzano wydać w 1900 roku, ale oświadczone autorowi, że charakteryzuje

Windakiewicz wszechstronnie zarysował portret Skargi, zabarwiając go psychologicznym anturazem. Sam autor we wstępie swojej rozprawy pisze, że biografia Skargi ma charakter podręcznika, który skupiałby myśli i spostrzeżenia Skargi. W publikacji przedstawiono portret jezuitę tak, aby czytelnik mógł spoufalić się z postacią i aby częściej ze zrozumieniem i z własnej woli sięgał po dzieła Skargi.

Przedstawiony przez Windakiewicza Skarga wierzył w czynnik społeczny i moralny, kierował się w życiu ideałami abstrakcyjnymi, co, jak tłumaczył badacz, wynikało z jego trudnego dzieciństwa, w którym dość wcześnie został osierocony. Jako „sierota, chłopiec zdany na łaskę ludzi, samotny od dzieciństwa” z ludzkich uczuć pozostała mu tylko przyjaźń, na którą zarabiał przez całe życie. Stąd też autor biografii jezuitę wymienia przyjaciół Skargi, takich jak Stanisław Sokołowski, uczony teolog i kaznodzieja nadworny Stefana Batorego, zapoznany podczas studiów na uniwersytecie krakowskim; Stanisław Warszawski, kasztelan warszawski, dyplomata, którego poznał Skarga, będąc w nowicjacie rzymskim, następnie pracował pod jego przewodnictwem w kolegium wileńskim czy Jędrzej Bobola, ochmistrz dworu Zygmunta III. W celu ukazania znaczenia przyjaźni w życiu Piotra Skargi, Windakiewicz omawia również relacje panujące pomiędzy Skargą a rodziną królewską. Szczegółowo analizując przyjaźń pomiędzy nim a królem, o którym Skarga wypowiada się zawsze z szacunkiem i pochlebnie, co według autora biografii świadczyło o fanatycznym przywiązaniu do Zygmunta III. Ową zbytnią poufałość i bezkrytyczny stosunek do króla tłumaczy autor pochodzeniem skargi i wysokim awansem społecznym, jaki przeżył Skarga, gdy jako syn mieszczanina obejmował funkcję kaznodziei na dworze królewskim. Pomimo to, że Skarga „przyjaźni szukał i na nią szczerze pracował”³¹, to jednak nie przywiązywał się do ludzi równych, ale znaczniejszych – od których mógł coś skorzystać – co również objaśnia autor ciężkimi warunkami bytu. Na uznanie, zdaniem Windakie-

Skargę zanadto realistycznie i usiłuje ściągnąć go z piedestału, na którym go uwielbienie potomnych postawiło. Rękopis został przez autora złożony w szufladzie i czekał na inny czas. Dopiero trzechsetna rocznica pobudziła ponownie do refleksji nad działalnością P. Skargi. Por. S. Windakiewicz, *Piotr Skarga*, Kraków 1925, s. 3.

³¹ Tamże, s. 12.

wicza, zasługuje postawa Skargi, który wierny swoim ideałom nie ludzi kochał, ale idee, które oni w głowach jego przedstawiali. Nie zachwycał się fizycznością, lecz wnętrzem – przywiązywał się do pobożnych, patriotycznych i wytrwałych w dążeniu do celu³².

Windakiewicz chwali wielki talent kaznodziejski oraz przedsiębiorczość, mądrość, wytrwałość i całkowite oddanie ojczyźnie. Autor, aby przybliżyć czytelnikowi postać Skargi, tworzy jego portret psychologiczny, podkreślając w nim zalety prawdziwie zahartowanego Mazura:

Głowa samodzielna, dusza oświecona, umysł jasny, metodyczny choć nie bardzo krytyczny posiadający kryształową przejrzystość myśli, rezon wielki, logikę ścisłą i bystrą i radykalizm w zapatrywaniu kościelno – politycznym. Wszystko precyzuje i dogmatyzuje, wszystko u niego jest uważne i umiarkowane, wszystko liczy, układa, segreguje umysł, który skłania się ku analizie racjonalnej³³.

Pomimo swojej charyzmatycznej postawy, Skarga w biografii autorstwa Windakiewicza posiadał osobowość choleryczną, a wadą jego była nadmierna ambicja, duża fantazja i wielka tęsknota za ideałami.

Windakiewicz przybliży czytelnikowi postać Skargi, omawiając jego zalety, ale przy tym nie kryjąc również wad. Wszelkie słabości jezuitę tłumaczy jednak przede wszystkim warunkami życia lub ówczesnymi, trudnymi czasami, w których przyszło żyć Skardze. Podważa oryginalność filozofii i etyki Skargi, zaś źródła jej doszukuje się w doktrynie kościoła, której w odrodzeniu przeciwstawiano cały liberalny światopogląd. Twierdzi, że Skarga przerobił swoją naturę według typu kościelnego, stał się wybitnym przedstawicielem wyznawanej doktryny katolickiej³⁴. Wykorzystując znane postawy i wzorce osobowe, Windakiewicz przedstawia dychotomiczny wizerunek Skargi – jako konserwatywnego szlachcica, który upomina się o krzywdę jego uczuć religijnych oraz typ żołnierza chrześcijańskiego walczącego o jedność Kościoła i ojczyzny. Autor biografii docenia żądzę wiedzy, pracowitość intelektualną, erudycję, jednak zauważa, że Skarga

³² Tamże, s. 22.

³³ Tamże, s. 36.

³⁴ Tamże, s. 54.

ze względu na swoje jednokierunkowe wykształcenie nie mógł wówczas reprezentować cech człowieka renesansu. Wszak żył on w czasach, gdy o człowieka wielostronnego było trudno, kształcił się w środowisku, gdzie nie myślano o wiedzy nowożytnej³⁵.

Absolwenci akademii wileńskiej to typ młodzieży spokojnej, konserwatywnej, której pepinerją był Kraków. Piotr Skarga zamieszany w filologię i historię, uznający filozofię starożytną niższą od kościelnej, biblię studiował ustawicznie, historię zajmował się gorliwie, klasycyzm poznał na tyle – aby z nim walczyć³⁶.

W latach trzydziestych XX wieku postać i działalność Piotra Skargi stała się istotnym elementem w walce z kryzysem wartości i nadciągającymi klęskami społecznymi ówczesnej Europy. W pierwszej dekadzie września 1936 roku z okazji obchodu czterechsetlecia urodzin księdza ożywiono dyskusję na temat aktualności poglądów jezuitę oraz zwrócono uwagę na potrzebę upowszechniania jego idei i myśli. Piotr Skarga, jako sumienie i drogowskaz narodu, jako „słup ognisty w dziejach narodu” miał prowadzić Drugą Rzeczpospolitą ku wielkim szczytom. Badacze, pisarze, działacze, publicyści, przedstawiciele władz – cała elita skupiona w kręgu katolickim – podjęła próbę uaktualnienia poglądów Skargi. W tym celu poszukiwano analogii pomiędzy chaosem szesnastowiecznej Polski a rzeczywistością polską okresu międzywojennego. Wywodzono międzywojenny anarchistyczny subiektywizm i laicyzm z neopogańskiego humanizmu i reformacji wywołanego jeszcze za życia Skargi.

Uzbrojony moralnie Kościół katolicki miał stanąć do walki z liberalizmem, komunizmem, faszyzmem i hitleryzmem. Czasy wymagały uświadomienia religijnego, katolików czynu, których przewodnikiem duchowym miał stać się ponownie Piotr Skarga³⁷. Wobec zamętu, który obejmował ówczesną Europę, upadku wielkich mocarstw, narastającego widma katastrofy komunizmu i nacjonalizmu, kościołowi potrzeba było wielkich świętych patriotów, dlatego też podjęto starania o beatyfikowanie Piotra Skargi, gdyż postawiony na ołtarze byłby apologią i wzorem

³⁵ Tamże, s. 89.

³⁶ Tamże, s.108.

³⁷ *Duch Skargi w Polsce współczesnej Księga pamiątkowa obchodu czterechsetlecia urodzin księdza Piotra Skargi w Warszawie 1536 – 1936*, zestawiał ks. J. Pawełski T.J., Warszawa 1937, s. 115.

chrześcijaństwa. Orężem w walce z nadciągającym hitleryzmem i opanowującym komunizmem miała być miłość Ojczyzny, zgoda współobywateli, religia katolicka, silna władza, prawa sprawiedliwość i moralność, czyli filary idei Piotra Skargi, na których miał opierać się gmach państwa polskiego kilka lat przed wybuchem drugiej wojny światowej.

Katolicyzm musiał podjąć walkę o moralność życia publicznego, wobec czego podczas kongresu zorganizowanego w ramach obchodu czterechsetlecia urodzin Skargi postulowano potrzebę obrony praw katolickiej rodziny i szkoły; zmiany społecznego ustroju; ugruntowania stanowiska religii katolickiej oraz umocnienia postulatu, że religia katolicka jest religią państwową i dominującą³⁸. Poglądy i działalność Piotra Skargi miały być fundamentem wszelkich działań akcji katolickich i drogowskazem do ich realizacji. Słowa wypowiedziane niegdyś przez Jana Pawła Woronicza – mówcę i poetę, arcybiskupa warszawskiego potwierdzały aktualność poglądów i potrzebę wyboru Skargi na orędownika katolickiej myśli okresu międzywojennego:

Chcesz zostać teologiem, czytaj Skargę!
Chcesz zostać politykiem, czytaj Skargę!
Chcesz zostać mówcą, czytaj Skargę!
Chcesz zostać świętym, czytaj Skargę!³⁹

W atmosferze budowania silnej, ogólnopolskiej opinii katolickiej oraz tworzenia frontu jednoczącego siły ku obronie ojczyzny, w 1936 roku zostaje wydana kolejna biografia Piotra Skargi autorstwa Kacpra Wojnara (podpułkownika W.P. w st. sp.) pod tytułem: *Żywot, dzieła i prorocstwa Księdza Piotra Skargi Ne tle Dziejów Polski w 400 rocznicę urodzin*⁴⁰. Książka była napisana już w 1912 roku w trzysetną rocznicę śmierci Skargi, natomiast w Drugiej Rzeczypospolitej wydano ją ponownie drukiem w celu „rozpowszechnienia wiadomości o niespożytych zasługach tego znakomitego pisarza i najgorętszego miłośnika Ojczyzny”⁴¹. Biografia Piotra Skargi była wprowadzeniem do cyklu wybranych przez Wojnara fragmentów *Kazań Sejmowych*. W biografii Skargi

³⁸ Tamże, s. 13.

³⁹ Tamże, s. 84.

⁴⁰ K. Wojnar, *Żywot, dzieła i prorocstwa Księdza Piotra Skargi Ne tle Dziejów Polski w 400 rocznicę urodzin*, wydanie II uzupełnione, Warszawa 1936.

⁴¹ Tamże, s. 3.

poza wątkami historycznymi autor wplótł także fragment związany z uroczystością 15-lecia III Powstania Górnolśląskiego, które odbyło się w Katowicach 3 maja 1936 roku⁴². Autor świadomie wpisuje postać Skargi w dzieje historii, aby wyeksponować jego zasługi i jednocześnie uzupełnić wiedzę historyczną, szczególnie starszego pokolenia, które w zaborze rosyjskim i pruskim nie mogło uczyć się historii Polski. Wojnar apeluje, aby podjęto akcje wspólnego czytania książki, aby zapoznać z jej treścią jak najszerszą grupę czytelników. W biografii Skargi jej autor swojego bohatera opisuje pozytywnie, nie szczędzi mu pochwał i laudacji, ogranicza słowa krytyki i upomnień. Piotr Skarga jest określany przez Wojnarą jako „Piotruś”, „dziecię”, które wcześniej utraciło rodziców lub „złotousty kaznodzieja”. Autor biografii informuje czytelnika o niezwykłych zdolnościach pedagogicznych, wychowawczych, wiedzy i zaletach charakteru, które umożliwiały Skardze objęcie posady prywatnego nauczyciela u Tęczyńskiego, a następnie nadwornego kaznodziei u Zygmunta III. W biografii wielokrotnie pojawiają się fragmenty potwierdzające działalność Skargi na polu religijnym, autor wspomina nawracanie Elżbiety Mieleckiej czy Zofii z Odrowążów Tarnowskiej, która ufundowała w Jarosławiu kolegium jezuickie wraz ze szkołą. Wiele faktów przemawia także za popularnością i pracowitością Skargi, chociażby gdy w Krakowie jezuita realizuje swoje dzieło miłosierdzia – Arcybractwo Miłosierdzia i Bank Pobożny oraz Skrzynkę św. Mikołaja, dając podwaliny pod Akcję Katolicką, która – według autora – powinna Skargę uznawać za swego patrona⁴³. Jednocześnie korzystając z nasuwającej się analogii, Wojnar opisuje ówczesne działania Akcji Katolickiej oraz informuje czytelnika o możliwości uzyskania informacji i wskazówek w najbliższej parafii lub w biurach Akcji Katolickiej znajdujących się przy wszystkich arcybiskupstwach i biskupstwach w Polsce⁴⁴. Wojnar opisywał czytelnikom także trudne i odpowiedzialne stanowisko Skargi na dworze królewskim, którego zadaniem było łagodzenie sprzeciwu wobec króla Zygmunta III Wazy, który tracił ufność oraz poparcie senatu i narodu. Natomiast *Kazania Sejmowe* – według autora biografii Skargi – to:

⁴² Tamże, s. 143.

⁴³ Tamże, s. 47.

⁴⁴ Tamże, s. 49.

najpiękniejsza perła piśmiennictwa Polski niepodległej, to krynica precudownej czystości, która wypłynęła z najgłębszych tajników jednego z najszlachetniejszych serc, jakie ziemia polska wydała, to źródło żywej i życiodajnej wody. Do krynicy tej o zwiernadłe nieskazitelnej czystości musimy wszyscy spieszyć, a zobaczymy tam wszystkie nasze grzechy i wady i osobiste i narodowe, jeżeli zaś w tym źródle życiodajnym obmyjemy dusze nasze i porzucimy złości nasze to odrodzimy się sami a w nas i przez nas odrodzi się Rzeczypospolita⁴⁵.

Budując silne struktury państwowości, druga Rzeczpospolita dbała o wychowanie lojalnego wobec państwa obywatela, gotowego do pracy i walki na jego rzecz. Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, opracowując program szkolny, uwzględniło wzorzec osobowy Piotra Skargi, który silnie funkcjonował w świadomości społecznej. Społeczeństwu uczęszczającemu do szkół *Kazania Sejmowe* były znane z obowiązkowego kanonu lektur szkolnych, a wizerunek Skargi upowszechniany był głównie poprzez obraz Jana Matejki. Warto jednak nadmienić, że w zróżnicowanej strukturze społecznej, gospodarczej i politycznej okresu międzywojennego, gdzie ścierały się koncepcje i teorie dotyczące funkcji państwa i znaczenia narodu, również poglądy księdza Piotra Skargi nie były jednoznacznie i bezkrytycznie przyjmowane. W Drugiej Rzeczypospolitej zarówno poglądy, jak i osoba Piotra Skargi zostały uwikłane w polemiki ugrupowań politycznych oraz w rozmaite ideologie wychowawcze. Liberalne obozy próbowały zdjąć go z piedestału, na którym postawiły Skargę czasy porozbiorowe, zaś narodowcy, wspierani przez ruchy katolickie, coraz intensywniej gloryfikowali jego poglądy i postawy, podejmując działania zmierzające do beatyfikacji jezuitę.

Zakończenie

Jak wspomniano, zapotrzebowanie na bohaterów w narodzie nasila się w trudnych momentach dziejowych. Takim czasem dla Polaków był okres zaborów, jak również odbudowa państwa po latach niewoli. Potrzeba było wówczas bohaterów, którzy nie tylko podnosili poczucie wartości narodu jako całości, dodawali

⁴⁵ K. Wojnar, *Żywot, dzieła i proroctwa Księdza Piotra Skargi*, dz. cyt., s. 59.

sił do walki i nieśli nadzieje, ale też stanowili mocne spoiwo – naród jednoczył się wokół swojego bohatera.

Istotne znaczenie dla zbiorowości mają wzory osobowe stanowiące zbiór cech poświadczanych w określonym czasie historycznym i sytuacji społeczno-politycznej. Na przykładzie księdza Piotra Skargi i jego dzieła widać wyraźnie mechanizmy tworzenia się kultu bohatera i powstawania legendy literackiej, która nie zawsze musi mieć wiele wspólnego z prawdą. Jej rolą jest integracja społeczeństwa, dostarczanie wzoru postępowania, ukazanie systemu wartości oraz społecznie poświadczanych w danym okresie cech.

Zmiana sytuacji politycznej nie powoduje odrzucenia bohatera jako takiego, czy też dewaluacji wartości i ideałów, którymi się kierował, ale może wywołać pewną modyfikację wzoru osobowego polegającą na uwypukleniu tych cech bohatera, które są niezbędne do funkcjonowania grupy jako całości. Inne cechy obywatela były bowiem cenione w czasie zaborów, jeszcze inne w okresie odbudowy państwa polskiego. Na co innego kładła nacisk Narodowa Demokracja, inne zalety Piotra Skargi stały się ważne za rządów sanacji. Zawsze jednak ksiądz Piotr Skarga pozostawał w świadomości społeczeństwa jako wielki patriota walczący o dobro i jedność ukochanej Ojczyzny.

O aktualności i ponadczasowości poglądów i idei Piotra Skargi świadczą również współcześnie podejmowane inicjatywy z okazji uchwalonego przez Sejm RP roku 2012 jako roku Piotra Skargi. Pomimo różnych ujęć i poglądów wzorzec osobowy księdza Piotra Skargi pozostanie istotnym fragmentem wspólnego dziedzictwa kulturowego, do którego będą odwoływały się kolejne pokolenia Polaków.

An integral part of every national culture are personal patterns. The national community needs heroes. In every culture heroes are invariably a factor which integrates members of the group and boosts its self-esteem as a community. Hero worship increases in the difficult moments for the community, because memory about his/her accomplishments and attitude gives power to fight and hope of victory. The profile of Piotr Skarga fits perfectly that pattern.

Different traits of the citizen's character were valuable during the Partitions of Poland, others during the reconstruction of Polish state after the Partitions. National Democracy [Polish: Narodowa Demokracja] placed the emphasis on something else, other virtues of Piotr Skarga were important for Sanation's [Polish: Sanacja] government. However Piotr Skarga always was in the consciousness of the society as a great Polish patriot who fought for welfare and unity of the beloved homeland.

Bibliografia

- Duch Skargi w Polsce współczesnej Księga pamiątkowa obchodu czterechsetlecia urodzin księdza Piotra Skargi w Warszawie 1536-1936*, zestawiał ks. J. Pawelski T.J., Wydaw. Księży Jezuitów, Warszawa 1937.
- Kot S., *Polska złotego wieku a Europa*, H. Barycz (oprac.), Państw. Instytut Wydaw., Warszawa 1987.
- Kot S., *Wstęp*, w: *Piotr Skarga, Kazania Sejmowe*, Ossolineum, Kraków 1925.
- Lepszy K., *Rzeczypospolita Polska w dobie sejmu inkwizycyjnego (1589-1592)*, Polska Akademia Umiejętności, Kraków 1939.
- Ludwiczak A., *Spółeczna działalność Skargi*, Księgarnia św. Wojciecha, Poznań 1912.
- Maciszewski J., *Zygmunt III*, w: *Poczet królów i książąt polskich*, red. A. Garlicki, „Czytelnik”, Warszawa 1978.
- Mickiewicz A., *Dzieła*, t. 9, „Czytelnik”, Warszawa 1955.
- Rzepecka H., *Księdza Piotra Skargi znaczenie w naszych dziejach*, Księgarnia św. Wojciecha, Poznań 1912.
- Samsel A., *W kręgu polskich wartości narodowych*, w: *Patriotyzm a wychowanie*, red. E.J. Kryńska i in., Trans Humana, Białystok 2009.
- Tazbir J., *Wstęp*, w: *P. Skarga, Kazania sejmowe*, Ossolineum, Wrocław [i in.] 1984.
- Windakiewicz S., *Piotr Skarga*, Krakowska Spółka Wydawnicza, Kraków 1925.
- Wojnar K., *Żywot, dzieła i proroctwa Księdza Piotra Skargi na tle dziejów Polski w 400 rocznicę urodzin*, wydanie II uzupełnione, Wydaw. im. T. Kościuszki, Warszawa 1936.
- Wójcik Z., *Historia powszechna XVI-XVII wieku*, PWN, Warszawa 1979.